

Sultonov Dostonbek

O'zDSMI FMF "Dramatik teatr rejissorligi" 4-bosqich

Talabasi sultonovdoston07@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada "Ssenografiyaning yuzaga kelishi" va uning rivojlanishi haqida juda kerakli ma'lumotlar yoritilgan va ushbu maqulani o'qish orqali tanishib olishiz mumkin.

Kalit so'zlar: Ssenografiya, yuzaga kelishi, rivojlanish bosqichlari, jahon miqyosida, teatr sana'ti.

Ssenografiya – tasviriy san'atning teatr san'ati bilan bog'liq sohasi; dekoratsiya, liboslar, yorug'lik, sahna texnikasi vositasida spektaklning tomosha obrazini yaratish san'ati. Teatr rassomi sahnada ko'rsatiladigan har bir ko'rinish, joy, kiyim va boshqalarning eskizlarini yaratadi, shu eskizlar asosida dekoratsiya va liboslar tayyorlanadi. Rassom illyuziya yordamida tomoshabinda turli taassurotlar tug'diradi, tarixiy davr, tarixiy sharoit to'g'risida to'g'ri tasavvurlar hosil qilinishiga erishadi. Teatr dekoratsiyasi san'ati teatr, dramaturgiya, tasviriy san'at taraqqiyoti bilan bog'liq holda rivojlandi. Qadimiy marosim, o'yinlarda uning ilk ko'rinishlari (libos, niqob va boshqalarda) namoyon bo'ldi. Yunoniston teatrida mil. av. V asrdayoq yordamchi qurilmalardan tashqari hajmli shakllar bilan tasviriy dekoratsiyalar qo'shib ishlatilgan; Qadimgi Rim teatrida bu san'at rivojlantirilgan, ilk bor parda qo'llangan. O'rta asrlarda Osiyo (Hindiston, Xitoy, Yaponiya va boshqalar) mamlakatlarida sahnani shartli ramziy tarzda bezash hukmron bo'lgan.

Uyg'onish davrida Italiyada perspektivali dekoratsiyalar shakllandi, shahar maydon yoki uzoqlarga ulanib ketgan ko'chalar, o'zgarmas joylar romlarga tortilgan rasmlar yordamida yaratildi (Bramante, B. Perutssi, S. Serio va boshqalar). XVII asr boshlarida sahna mexanizmlari keng qo'llanila boshlandi, aylanuvchi 3 tomonli prizma shaklidagi qurilma tomoshabin ko'z oldida dekoratsiyalarni almashtirish imkonini berdi. Texnikaning takomillashishi sahna orti (kulis) va sahna – qutini yuzaga keltirdi. XVII asr asr o'rtalaridan sahnada yon dekoratsiyalar paydo bo'ldi va butun Yevropaga tarqaddi. Buyuk Britaniyada (sag'na maydoni yuqori, quyi va orqa sahnalar, tomoshabin tomon turtib chiqqan sahna oldi – prosceniumdan iborat) maxsus teatr binosi shakllandi. Klassitsizm davrida voqeaning joy va vaqt birligi qonuniga bo'ysundirilishi o'zgarmas dekoratsiyalar prinsipini qaror topishiga olib keldi. Hindiston, Hindixitoy mamlakatlari teatrlarida spektaklni bezatish libos, niqob, grimlar bilan cheklandi (bu an'ana XX asr gacha davom etdi). XIX asr 1-choragida Fransiya, Buyuk

Britaniya teatrlarida diorama va panorama gazli yoritgichlarning yangi shakllari bilan uyg'unlashtirgan holda qo'llanadi.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

Texnikaning murakkablashishi bo'lim (akt)lar orasida parda, elektr yoritgich (1849) ni qo'llashga, zamonaviy mavzudagi asarlarni sahnaga qo'yilishi real hayotni aniq aks ettirishga olib keldi. XIX asr oxiridan rassomlar teatr bilan hamkorlikda sahna san'atining boshqa san'atlar qatorida tutgan o'rnini belgilovchi o'ziga xos qonuniyatlarini tadqiq qildilar. XX asrda teatr dekoratsiyasi san'ati sahna texnikasi – sintetik materiallar, lyuminessent bo'yoqlar, kollaj, foto va kinoproeksiya, ko'zgular tuzilmasi, murakkab yorug'lik qurilmalari va hokazo bilan boyidi. 1960-yillardan deyarli hamma yerda „sahnadan tashqari“ dekoratsiyalar, „sahna – arena“larga e'tibor kuchaydi. 1970-yillar Teatr dekoratsiyasi san'ati xalq san'ati bilan yo'g'rilgan ohanglarni qo'llashi bilan ajralib turadi, marosim niqob-grimlari, qo'g'irchoq liboslari dekoratsiyaning ajralmas qismiga aylandi. Teatr dekoratsiyasi san'ati ustalarining dramaturgiya asosida rejissyor va rassom tasavvuridagi erkin sahna asarini yaratishga intilishi ortdi. XX asr teatr dekoratsiyasi san'ati rivojlanishi jarayonida sahnalashtiruvchi rassom spektaklning mualliflaridan biriga va „Teatr dekoratsiyasi san'ati“ni spektaklning tasviriy rejissura (ssenografiya) si degan tushunchaga aylantirdi. Bu xususiyatlar turli oqimlar kurashi jarayonida rivojlandi, hajmli fazoviy dekoratsiyalar, spektaklning tomosha obrazi rangtasvirni qo'llash hisobiga ko'rkamlashdi va ta'sirchanligi yanada ortdi. Teatr dekoratsiyasi san'atiga dastgoh rangtasviri ustalari katta hissa qo'shdilar. Xalq san'atining uslublashtirilgan shakllariga qiziqish o'rnini sahna voqealarining ichki mantig'iga bo'ysundirilgan bezak tuzilishini izlash egalladi. Teatr dekoratsiyasi san'atida keksa avlod rassomlari bilan bir qatorda yosh rassomlar ham muvaffaqiyatli ijod qilmoqda.

O'zbekistonda teatr dekoratsiyasi san'ati jahon teatr dekoratsiyasi san'atining eng yaxshi an'analari ta'sirida rivojlandi. XX asr ma'rifatparvarlar teatri dastlabki spektakllarida hayotiy voqelikni sahnada aynan ko'rsatish, libos va pardozlarni ham hayotdagiday rasmiy tarzlarda ishlatish uslubini qo'llagan, joylarni rasmana qilib qurish odat tusida bo'lganini ko'rish mumkin, liboslar masalasida ham shunday yo'l tutilgan. Tajriba biroz ortgach, teatr asar konfliktidan kelib chiqib ziddiyatli ikki tomonni bir-biriga qarama-qarshi (kontrast) tasvirlashga o'tdi, yutuqlar bilan birga kamchiliklar ham mavjud bo'lgan: har bir spektakl uchun maxsus dekoratsiyalar kam ishlangan, teatrdan rassomning o'zi bo'lmagan, spektakllar ko'pincha yig'ma dekoratsiyalar bilan shartli ko'rsatilgan; spektakllarga kerakli libos, buyum va ashyolar uymauy yurib terib kelingan, ijaraga olingan.

Teatr dekoratsiyasi san'atining dastlabki professional namunalari XX asr (boshlari)-da O'zbekistonda yashagan rus rassomlari (S. Yudin, S. Milenin, V. Ufimsev va boshqalar) tomonidan yaratildi, ulardan ta'lim olgan va ularning ijodiy rahbarligida o'zbek teatr rassomlari yetishib chiqdi (Sh. Shorahimov, H. Ikromov, M. Musayev va boshqalar). Xalq hayoti, urf-odatlarini, amaliy bezak san'ati, liboslarini yaxshi bilganligi rassomlarning ishlarida o'z aksini topdi, spektakllarga liboslar ularning chizmalari asosida tayyorlandi. Hayotni aynan aks ettiruvchi uslub illyuziyali dekoratsiya va ko'p

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

jihatdan shartli liboslarni yaratilishiga olib keldi, aktyorlarga turmush tarzini, personajlar qiyofasini batafsil va umumlashma tarzda ko'rsatish imkonini berdi. O'zbek teatri erishilgan yutuqlarini mustahkamlash bilan birga dekoratsiya san'ati va liboslar bobida jiddiy izlanishlar olib bordi, tasviriy san'atning ba'zi tamoyil va uslublarini ishga soldi, obrazli yechim, maxrbatli tasvir yo'lidan bordi, kino va televideniye vositalaridan foydalandi.

1960-yillar oxirlaridan Toshkent teatr va rassomlik san'ati institutining teatr rangtasviri (ssenografiya) bo'limini tugatgan bir guruh rassomlarning respublika teatrlariga kirib kelishi bilan sahna asarlarining tarkibiy qismi bo'lgan tasviriy vositalar (dekoratsiya, libos, grim)da yangi davr boshlandi. I. Valdenberg, V. Riftin va boshqalardan saboq olgan G. Brim, A. Jiboyedov, R. Tumankov, A. Shibayev, bir oz keyinroq O. Ollaberganov, V. Mixaylichenko, T. Shorahimov, U. Saydaliyev va boshqa dekoratsiya san'ati va u bilan bog'liq libos, grim sohalarida tub o'zgarishlar yasashga va teatr dekoratsiyasi san'atini dastgoh va monumental rangtasvir darajasiga ko'tarishga intildilar. O'zbek teatr dekoratsiyasi san'ati tom ma'nodagi professional yo'lga tushib oldi. Rassom endi spektaklning sahnalashtiruvchi rejissyor bilan hammuallifga aylandi. Jumladan, G. Brim sahnalashtirilgan spektakllarning sahna makonini asarlar mazmuni va janriga moye bezashda me'morlik ohanglari, tamoyillarini qo'llab katta yutuqlarga erishdi („Mariya Styuart“, „Boy ila xizmatchi“, „Shoh Edip“, „Abu Rayhon Beruniy“, „Buxoro“, „Istehkom“ va boshqalar).

80-yillarning oxiri va ayniqsa, 1990-yillar, ya'ni O'zbekistonning mustaqilligi davrida o'zbek teatri tarixni idrok etish va o'zlashtirishda, buyuk allomalar va davlat arboblari hayoti va faoliyatini yoritishda katta yutuqlarga erishdi, bunda teatr rassomlarining xizmati kattadur: tarixiy shaxslarning sahnaviy obrazlarining to'laqonli va teran mazmunga ega bo'lishida muhit tasvirini yaratgan teatr rassomlarining xizmati salmoqlidir. Respublika teatrlarida rassomlarning keksa, o'rta va yosh avlodi bir-biridan ta'sirlangan holda ijod qilmoqda. V. I. Ligay (Andijon), D. Safoyev (Samarqand), T. Shorahmedov, A. Jiboyedov, B. Qurbonov, B. To'rayev, Z. Botirov, Sh. Abdumalikov, N. Glubokina (Toshkent), F. Rajabov (Farg'ona) va boshqa teatr dekoratsiyasi san'ati taraqqiyotiga katta hissa qo'shmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qodirova, Dilafruz. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.
2. Qodirova D. M., XX asr O'zbekiston teatr liboslari, Toshkent, 2003-yil.

